

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ “СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”

ФАКУЛТЕТ ПО ПЕДАГОГИКА

КАТЕДРА „СОЦИАЛНА РАБОТА“

АВТОРЕФЕРАТ

НА ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД НА ТЕМА:

**ИЗГРАЖДАНЕ НА СТРАТЕГИИ ЗА СПРАВЯНЕ ПРИ КРИЗИСНИ
СЪБИТИЯ ЧРЕЗ СОЦИАЛНА РАБОТА С ГРУПА**

**За присъждане на образователната и научна степен „доктор“
по професионално направление 3.4. Социални дейности
(Социална работа с група)**

Докторант:

Хенриета Илиева

Научен ръководител:

доц. д-р Силвия Цветанска

СОФИЯ

2018 г.

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ “СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”

ФАКУЛТЕТ ПО ПЕДАГОГИКА

КАТЕДРА „СОЦИАЛНА РАБОТА“

АВТОРЕФЕРАТ

НА ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД НА ТЕМА:

**ИЗГРАЖДАНЕ НА СТРАТЕГИИ ЗА СПРАВЯНЕ ПРИ КРИЗИСНИ
СЪБИТИЯ ЧРЕЗ СОЦИАЛНА РАБОТА С ГРУПА**

**За присъждане на образователната и научна степен „доктор“
по професионално направление 3.4. Социални дейности
(Социална работа с група)**

Докторант:

Хенриета Илиева

Научен ръководител:

доц. д-р Силвия Цветанска

**СОФИЯ
2018 г.**

Дисертационният труд съдържа 227 страници, от които 40 страници приложения. Структуриран е в увод, три глави, изводи, заключения, приноси, 12 приложения, 25 таблици и 9 фигури. Библиографията обхваща 140 източника, от които 59 на кирилица, 81 на латиница.

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита от катедра „Социална работа“ към Факултета по педагогика на Софийски университет „Свети Климент Охридски“, към която докторантът е зачислен в редовна форма на докторантура.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 30.05.2018г. от 13.00. часа в зала 1 на Ректората на СУ „Св. Климент Охридски“, на заседание на научно жури в състав:

1. Проф. д-р Красимир Гигов
2. Проф. д-р Даниела Тасевска
3. Доц. д-р Пепа Митева
4. Доц. д-р Гинка Механджийска
5. Доц. д-р Силвия Цветанска (научен ръководител)

Материалите по защитата са публикувани в Интернет страницата на СУ ”Св. Климент Охридски” и са на разположение в кабинет 56, Факултет по педагогика.

СЪДЪРЖАНИЕ

Глава първа: ТЕОРЕТИЧНА РАМКА НА ПРОБЛЕМА ЗА ПРЕОДОЛЯВАНЕТО НА КРИЗИСНИ СЪБИТИЯ.....	9
I. Социални аспекти на травматичната криза	9
1. Бедствието - социални измерения и психологически проекции на преживяването	9
2. Травматично събитие	9
3. Травматична криза	9
II. Първа психологична помощ и психосоциална подкрепа при бедствия и кризи	10
1. Дефиниране на понятията първа психологична помощ и психосоциална подкрепа ..	10
2. Идеите на хуманистичната психология като концептуална основа на психосоциалната подкрепа на хора, преживели кризи	11
3. Принципи на психосоциалната подкрепа.....	12
III. Стратегии за справяне (копинг стратегии) при преживени природни бедствия	12
1. Същност на стратегиите за справяне	12
2. Приложно значение на копинг стратегиите	12
Глава втора: СОЦИАЛНАТА РАБОТА С ГРУПА КАТО ФОРМА НА ПОМАГАНЕ НА КЛИЕНТИ, ПРЕЖИВЕЛИ КРИЗИСНИ СЪБИТИЯ	13
I. Социалната работа в подкрепа на хора в нужда.....	13
II. Същност на социалната работа с група.....	13
1. Дефиниране на група в социалната работа	13
2. Характеристики на социалната работа с група като процес на помагане при хора, преживели кризи	13
III. Процесът на групова работа с хора, преживели кризи	14
1. Типове групи	14
2. Роли в групата	14
3. Групов договор.....	15
4. Особености на общуването в групата	15
5. Груповият процес - вариативност на социален дискурс	16
IV. Резилианс и социална работа с група от хора, преживели кризи	16
V. Формиране на стратегии за устойчивост (Sustainability strategies) чрез участие в социална работа с група	16
Глава трета: ИЗГРАЖДАНЕ НА СТРАТЕГИИ ЗА СПРАВЯНЕ С ПРЕЖИВЕНИ КРИЗИ В ЕМПИРИЧНА ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКА ПЕРСПЕКТИВА	18
I. Въведение в дизайна на емпиричното изследване	18
II. Методи и инструментариум на изследването	18
1. Методи и инструментариум за събиране на информация по изследователския проблем	19

1.1. Рейтинг скали	19
1.2. Наблюдение	19
1.3. Интервю	19
1.4. Фокус група	20
2. Методи за обработка и анализ на данните	20
III. Участници - изследвани лица	20
IV. Етапи и процедура на провеждане на изследването	20
V. Класификационен модел на процеса на социална работа с група от хора, преживели бедствени кризи	21
VI. Анализ на изследователските данни от пилотното изследване	22
1. Описание на пилотното изследване	22
1.1. Подбор и обхват на изследваните лица	22
2. Анализ на обобщените резултати от пилотното изследване.....	24
2.1. Стратегии за справяне, диференцирани от пилотното изследване	24
3. Изводи от пилотното изследване	25
VII. Описание на същинското изследване.....	25
1. Участници - изследвани лица	25
2. Организация на изследването	26
3. Провеждане на групов процес	26
VIII. Анализ на резултатите от същинското изследване.....	27
1. Интензивност на стресогенните преживявания на участниците преди груповия процес.....	27
2. Удовлетвореност на участниците от включването им в групови сесии в контекста на социалната работа с група.....	29
3. Равнище на промяна в психосоциалното благополучие	31
4. Доминиращи стратегии за справяне при хора, преживели бедствия, формирани чрез социална работа с група.....	33
Изводи от емпиричното изследване.....	38
ОБОБЩЕНИЯ И ИЗВОДИ ОТ ЦЯЛОСТНОТО ТЕОРЕТИКО-ЕМПИРИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ В ДИСЕРТАЦИЯТА	40
ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	42
СПИСЪК С ПРИНОСИТЕ НА ДОКТОРАНТА	44
СПИСЪК С ПУБЛИКАЦИИТЕ.....	45

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Хората, преживели травматични събития, развиват различни по своята същност стратегии за справяне и устойчивост към случилото се. Много от тях са високо мотивирани да променят и реконструират начина си на живот, други са идеалистично настроени, търсещи ново начало, трети - песимистични, склонни към социална изолация, а някои - развиващи алтруистични поведенчески модели и готови да помагат на други хора, изпаднали в беда.

Дисертационното изследване е насочено към открояване на ползите от участието в процес на групова работа на хора, преживели критични събития и начините, по които те изграждат индивидуалните си стратегии за справяне. Доказана е силата на социалната работа с група за постигане на устойчивост, освен за справяне и и/или приемане на критичната ситуация. Проверява се и се доказва, че хора, преживели бедствие, имат необходимост от участие в групов процес, дълго време след като кризата е преминала. Специално търсени са проявленията на положителната промяна, настъпила в общността, и създаването на устойчиви реакции за справяне при бъдещи критични събития.

В настоящия дисертационен труд **„травматична криза“** и **„травматично преживяване“** се разбират и се изследват в контекста на бедствието, като **травматично събитие, а не в смисъла на жизнените кризи**. Във връзка с това се разглеждат единствено бедствените кризи и се разграничават от кризите, породени от социални обстоятелства - например, разводи, заболявания, неудовлетвореност от връзки, междуличностни отношения и пр. Когато говорим за **бедствия**, имаме предвид **природните бедствия**. Стратегиите за справяне след преживени природни бедствия се извеждат като резултат от подкрепата на хората чрез социална работа с група.

Без да се пренебрегва ползата от индивидуалната подкрепа, се извеждат на преден план предимствата на груповия процес като елемент от триадата „индивид - група - общност“. Концептуализира се идеята, че за да се помогне на отделния човек да достигне до състояние на самопомощ, той се нуждае от подкрепата на другите и от включване в мрежа от отношения и специфична комуникация, чрез която да подобри способностите си за успешно социално функциониране след травматичното преживяване. В този смисъл е особено важно да се открият проявленията на резилианс в групите от хора, преживели кризисни събития. Затова в цялостния анализ се проследяват възможностите за развиване на способността за резилианс на индивидуално и на общностно равнище чрез социална работа с група. Общата насоченост на дисертационната разработка е към доказване на позитивното влияние на груповата работа върху участниците, изразяващо се в преход от пасивност и „застиване“ в травматичното преживяване след бедствието, към активни действия за търсене на решение, с цел реконструиране на живота в бъдеще.

Цел на цялостното теоретико-емпирично изследване в дисертацията е да се проследи и анализира как участието на хора, преживели бедствени кризи, в групова форма на помагане в социалната работа съдейства за изграждане на стратегии за справяне с преживяното бедствие.

Задачи на дисертационното изследване:

1. Да се опишат особеностите на кризисните събития, породени от природни бедствия и човешка намеса, в техния социален и личностен аспект.
2. Да се анализират концепции и подходи за изграждане на стратегии за справяне при хора, преживели бедствени кризи или бедствен дистрес.
3. Да се проучат възможностите на социалната работа с група като форма на оказване на подкрепа при хора, преживели бедствени кризи.
4. Да се проучат на емпирично равнище ползите от груповия процес с участието на хора, преживели кризи, в контекста на социалната работа.
5. Да се идентифицират стратегии за справяне, които се формират в резултат на включването на хората в социална работа с група.

Обект на дисертационното изследване е социалната работа с група при хора, преживели бедствени кризи.

Предмет на изследването са стратегиите за справяне с преживените кризи, формирани в резултат на включването в групов процес в контекста на социална работа с тази целева група.

Изследването е ориентирано към проверката на следната **хипотеза:**

Ако хора, преживели кризи, бъдат включени в групов процес за изграждане на стратегии за справяне, то това повишава устойчивостта на връзките в социалната среда и качеството на социалното функциониране на личността.

В процеса на реализиране на теоретико-емпиричното изследване са използвани следните групи **методи:**

- Методи за събиране на данни по изследвания проблем: рейтинг скали за изследване на формирането на стратегии за справяне на участниците в социална работа с група; фокус група; интервю и наблюдение.
- Методи за математико-статистическа обработка и анализ на данните: контент-анализ; едномерен и многомерен честотен анализ.

Изследователският инструментариум включва 3 въпросника тип самооценъчни скали и бланки за провеждане на интервю, наблюдение и фокус-група.

Описание на дисертационния труд

Дисертационният труд съдържа: увод, три глави, обобщения, изводи, заключение, приложения, библиография и приноси.

В **първа глава** се очертават теоретичните измерения на бедствията като криза в живота на хората, описват се социалните аспекти на травматичното събитие и криза, дефинира се първа психологична помощ и психосоциална подкрепа при бедствия и се акцентира върху стратегиите за справяне и тяхното приложно значение в пост-бедствения период.

Втора глава е посветена на теоретичното концептуализиране на социалната работа с група като форма на помагане при клиенти, преживели кризисни събития. Дефинира се същността на социалната работа с група, акцентира се върху характеристиките на групата като процес на помагане и се прави връзка с резилианс като характеристика на личността за развитие на устойчивост.

Трета глава е изцяло свързана с емпиричното изследване – представени са концептуализацията и дизайна на изследването; разработеният изследователски инструментариум, както и подробен анализ на получените емпирични данни.

В края на дисертационния труд са поместени изводи и обобщения от цялостното теоретико-емпирично изследване; заключение; приложения и формулирани приноси.

Глава първа: ТЕОРЕТИЧНА РАМКА НА ПРОБЛЕМА ЗА ПРЕОДОЛЯВАНЕТО НА КРИЗИСНИ СЪБИТИЯ

I. Социални аспекти на травматичната криза

1. Бедствието - социални измерения и психологически проекции на преживяването

В дисертационния труд се коментират ефектите от природните бедствия върху хората в социално-психологически план. За дълговременното въздействие на природните бедствия в контекста на копинг стратегии *чрез участие в групи*, няма достатъчно изследвания и единни позиции. Ограничен е теоретичния преглед до логическата верига бедствие - травматично събитие - травма - травматична криза, като се анализира спецификата им в контекста на социалните измерения на бедствения стрес и ефектите, които нанася върху взаимовръзките индивид-група-общество.

2. Травматично събитие

Травматичното събитие е различно преживяване от обикновените житейски кризи. Според DSM-IV-TR (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders) определяме събитието за такова, когато се включва реална смърт, заплаха за смърт или сериозно нараняване, заплаха за физическия интегритет на лицето или на други лица ¹. Травматичното събитие е неочаквано, силно акумулиращо дистрес и често завършващо с посттравматично стресово разстройство. Най-често травматичните събития са: природни бедствия (когато са мащабни и променят значимо ежедневно житейско функциониране), промишлени аварии, значими трудови злополуки, актове на тероризъм, грабежи, нападения и улично насилие, насилие в дома и други застрашаващи преживявания.

3. Травматична криза

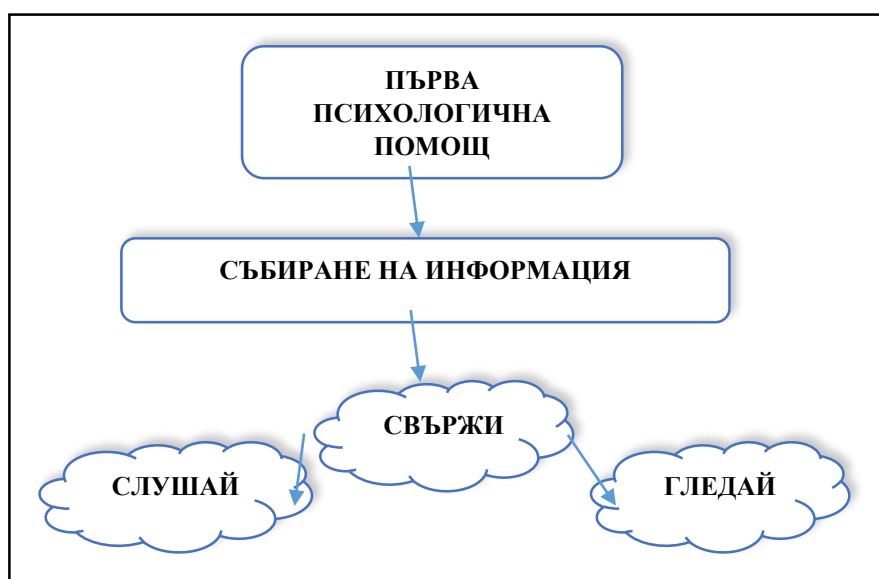
Влиянието на травматичната криза върху социалното функциониране на индивидите е изключително значимо за развитието на общностите и често е изразено предимно в самоизолация, висок риск от разпадане на семейни връзки и затруднено изграждане на нов поведенчески модел, ориентиран към социално интегриране от нов тип. Невъзможността на хората да постигнат устойчивост, да изработят стратегии за справяне и адекватни поведенчески модели, често ги задържа в дълъг времеви период в „транс“- миналото е свръх-значимо и постоянно преживявано, като дава сериозен отпечатък на социалното функциониране на личността. В настоящия дисертационен труд се доказва силата на помагането чрез социална работа с група във времето, когато вече никой не работи със засегнатите личности, защото се предполага, че те вече се справят или го правят сами. Не се подценява разположението във времето на травматичната криза и чрез социалната работа се оказва поддържаща подкрепа, която гарантира устойчивост на стратегиите за справяне.

¹ Справочник за диагностичните критерии на ДС-IV-ТР (2009), с. 233-237, София.

II. Първа психологична помощ и психосоциална подкрепа при бедствия и кризи

1. Дефиниране на понятията първа психологична помощ и психосоциална подкрепа

Първата психологична помощ при бедствия/кризи е набор от моментни дейности, чрез които се облекчава емоционалната болка и страдание на хора, преживели силен стрес, най-често в ситуация на бедствие. Съдържа в себе си краткосрочни психологически интервенции и действия като ориентир за видове помощ и подкрепа, от които всеки един от пострадалите има нужда в контекста на кризисните интервенции. Насочена е към намаляване размера на личностната криза, предизвикана от бедственото събитие и се характеризира със системност, целесъобразност, адекватност на техниките с цел непрекъсната адаптивност и гъвкавост на оказването на подкрепа. Действието ѝ е с теренна основа, навременна и спешна като изпълнение (виж Фигура № 1):

Фигура № 1: Същност на първата психологична помощ при бедствия

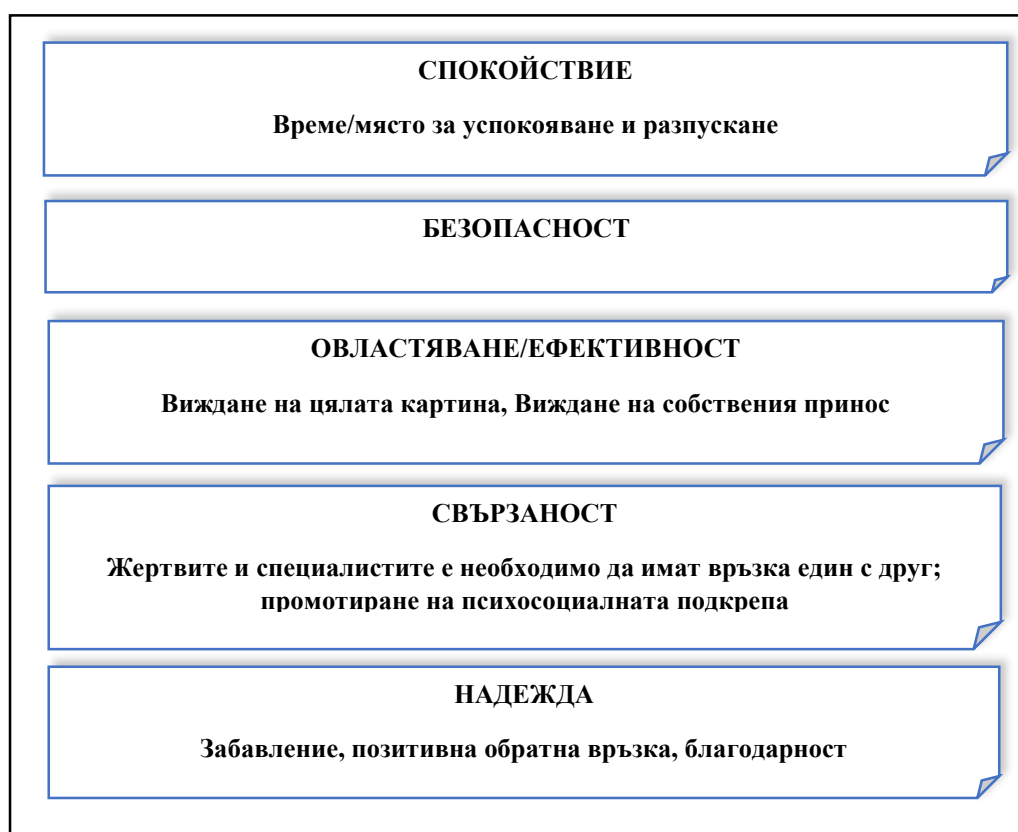
Първата психологична помощ предшества психосоциалната подкрепа в контекста на набор от незабавни мерки, непосредствено след трагичните инциденти. Психосоциалната подкрепа е система от разположени във времето мерки и е насочена към изграждане на стратегии за справяне, които целят:

1. Да се помогне в индивидуален план на всяка личност да преодолее кризата и да продължи процеса на израстване.
2. Да се отработят и усвоят стратегии за справяне в групова среда, за да се подпомогне възстановяване на общността.

2. Идеите на хуманистичната психология като концептуална основа на психосоциалната подкрепа на хора, преживели кризи

Като теоретична рамка на разработването на системата за оказване на първа психологична помощ и психосоциална подкрепа при бедствия на индивиди, семейства, групи и общество, се възприемат хуманистичните научни постановки на Ейбрахам Маслоу и Карл Роджърс.

Осъзнаването и приемането на психосоциалните принципи е очевидно за академичните и хуманитарните среди. През 2008 г. във Великобритания се предлага и приема теоретико-практичен модел на психосоциалната подкрепа - CALMER (спокоен), разработен от британски изследователи за дейностите на Червения кръст². Този модел очертава методиката, по която социалните работници и психолозите могат да изградят индивидуална и общностна концепция за отговор на множеството психосоциални потребности на личностите и обществата, преживели кризисни събития. CALMER е акроним, създаден да отбележи шестте последователни фази на всеки отговор: Обмислям (Consider), Приемам (Acknowledge), Слушам (Listen), Управлявам (Manage), Давам възможност (Enable) и Намирам начин (Resource). В практически план, въз основа на CALMER е разработена методиката “Пет стълба за оказване на психосоциална подкрепа”, която включва:

Фигура № 2: Пет стълба за оказване на психосоциална подкрепа

² Davidson, S. (2013) Psychosocial support within a global movement. <https://thepsychologist.bps.org.uk/volume-23/edition-4/psychosocial-support-within-global-movement-2.2015>

3. Принципи на психосоциалната подкрепа

Действащите принципи на психосоциалната подкрепа са: яснота, проактивни интервенции, краткост, непосредственост във времето, централизираност, близост, простота. Целта на прилагането на принципите за психосоциалната подкрепа при бедствени ситуации е възможно най-бързо овладяване на последствията от травмиращото събитие. Основната цел на принципите на прилагане на психосоциална подкрепа е възстановяването на индивидуалното и групово функциониране.

III. Стратегии за справяне (копинг стратегии) при преживени природни бедствия

1. Същност на стратегиите за справяне

Коментираме копинг стратегиите като динамичен процес, който се променя при всеки етап на преживяване на силен стрес. Това е особено валидно при ситуации на бедствия, където много често реакциите и несъзнателните избори на жертвите на бедственото събитие са подвластни на фазите на самото бедствие. Изборът на пост-реакции на отделните личности, съзнателно или не, определя до голяма степен приемането на определени стратегии за справяне и развитието на устойчивост към критичната ситуация.

2. Приложно значение на копинг стратегиите

При търсенето и открояването на смисъла на стратегиите за справяне извън теориите за стреса и професионалното прегаряне се подчертава в настоящата разработка, че те са крайно необходим компонент за опазване на психичното здраве и социалното функциониране на личността в индивидуален формат след преживяното бедствено събитие. Интересът е насочен към това дали и как тези стратегии преминават плавно от избягване към осъзнато справяне с помощта на груповото споделяне на общо преживяното, за да се придобие личностно - групово устойчивост.

Глава втора: СОЦИАЛНАТА РАБОТА С ГРУПА КАТО ФОРМА НА ПОМАГАНЕ НА КЛИЕНТИ, ПРЕЖИВЕЛИ КРИЗИСНИ СЪБИТИЯ

I. Социалната работа в подкрепа на хора в нужда

Социалната работа е сфера на дейност, чийто приложения обхващат хората в нужда и са адекватни в ситуации на критични събития и бедствени преживявания. Силата на социалната работа като платформа на професионалното внимание е насочена и към социалните аспекти на критичното преживяване и възможностите, които тя дава за засилване на вътре-личностните механизми за справяне чрез интегриране с външните параметри на средата. В теоретико-практически план на социалната работа силата на системния подход, комбиниран с възгледите на хуманистичната школа в психологическата помощ, дава поле за развитие на нови технологии в оказването на специфичната помощ по време и след бедствието. Водещ принцип на социалната работа е „помощ за самопомощ“ - да научим човека да си помогне сам, да го мотивираме и насърчим да търси и развива собствени ресурси за справяне, а не да разчита само на помощ от вън. Помощта отвън идва само, за да подпомогне откриването на силните страни на личността и осъзнаването на какво може да разчита човекът в нужда в процеса на справянето със своята житейска ситуация.

Социалната работа с група представлява специфична организация и дейност за оказване на помощ за развитие, за подкрепа при преодоляването на трудности както на цялостни групи, така и на индивидуални клиенти в групова помощ.

II. Същност на социалната работа с група

1. Дефиниране на група в социалната работа

Групата е набор от хора, които прекарват определено време заедно, които се възприемат и биват възприемани, от външни лица, като членове на група. В социалната работа групата се възприема като начин за взаимопомощ. Обикновено членовете на групата са със сходни проблеми. Потенциалът за подкрепата и помощта, които се използват, са житейския опит на всеки един член на групата. В групата има равнопоставеност, всеки член е важен. Смисълът на работата с групата е постигане на позитивна промяна у всеки един член. Промяната - това е повишаване възможността за социално функциониране. Средството за промяна е опитът в групата. Разчита се на това чрез специфичните механизми групата да повлияе върху членовете си.

2. Характеристики на социалната работа с група като процес на помагане при хора, преживели кризи

В полето на социалната работа, групата е „съюз на индивиди, които имат потребност един от друг в различна степен за съвместна работа върху няколко сходни проблема“³. В социалната работа тя често се разглежда като „система за взаимна помощ“⁴. Шулман

³ Шулман, Л. (1994). Изкуството да се помага на индивиди, семейства и групи. Фондация „Невронауки и поведение“, София.

⁴ Пак там, с. 266.

и Шварц дефинират групата като „съюз на индивиди, които имат потребност един от друг в различна степен за съвместна работа върху няколко сходни проблема“⁵. Типично за груповия живот е директното взаимодействие и обмен, възможни между членове, които са взаимно-зависими. Това предполага, че групата е контекст, в който всеки член преживява определени междуличностни отношения, които заедно с приноса на всеки и движещата сила на самата група и могат да бъдат използвани като помощно средство, чрез което отделните членове да постигат индивидуалните си цели и целите на групата.

III. Процесът на групова работа с хора, преживели кризи

1. Типове групи

Най-често като водещи критерии при типологизиране на групите се използват целта; състава на групата; продължителността и използваните методи в груповия процес. Съществуват опити да се представят и комбинирани модели, структуриращи и класифициращи разновидностите на помагачия процес. Те съчетават няколко компонента, чрез които се търси описанието на типовете групи, например цели, обект (участници - личност, семейство, група) и методи (по: Механджийска, Г., 2006, с.75). Като анализира основни методологични и теоретични положения при класифициране на компоненти от процеса на социална работа с групи, Г. Механджийска (2006) създава общ класификационен модел на процеса на социална работа с група. Основна категория в модела е процесът на социална работа с група, а класификационната процедура е представена на три равнища (редове):

- I класификационен ред - компоненти на процеса на социална работа с група, който включва 7 под-категории: групи, цели, методи, етапи, поведение, регулация, водещи специалисти;
- II класификационен ред, който включва класификационните признаци;
- III класификационен ред, отнасящ се до разновидности на компонентите по различните признаци⁶.

Класификационният модел представлява разгърнатата систематизация на типовете групи по различни критерии от гледна точка на особеностите на процеса на социална работа с група. Очевидно е, че целите и състава на групата се проявяват като доминантни фактори за процеса на социална работа с група.

2. Роли в групата

Социалната функция на ролята е свързана с начина на функциониране на личността в групата. Взаимодействието между индивидите в групата се обяснява от гледна точка на поведението, което те презентират вътре в груповата общност, което често не е същото в извън-груповото съществуване. Всяка роля, която се развива в групата, е свързана и служи за целите на самата група. Чрез избраната роля личността се свързва със системата на групата, самоидентифицира се и заявява значими за себе си вътрешноличностни компоненти. Възприемането на относително постоянни групови

⁵ пак там, с. 268 – 270.

⁶ Механджийска, Г. (2006) Структурен и класификационен модел на процеса на социална работа с група. Годишник на СУ “Св. Кл. Охридски”, кн. “Социални дейности”, том 98. с. 76, София.

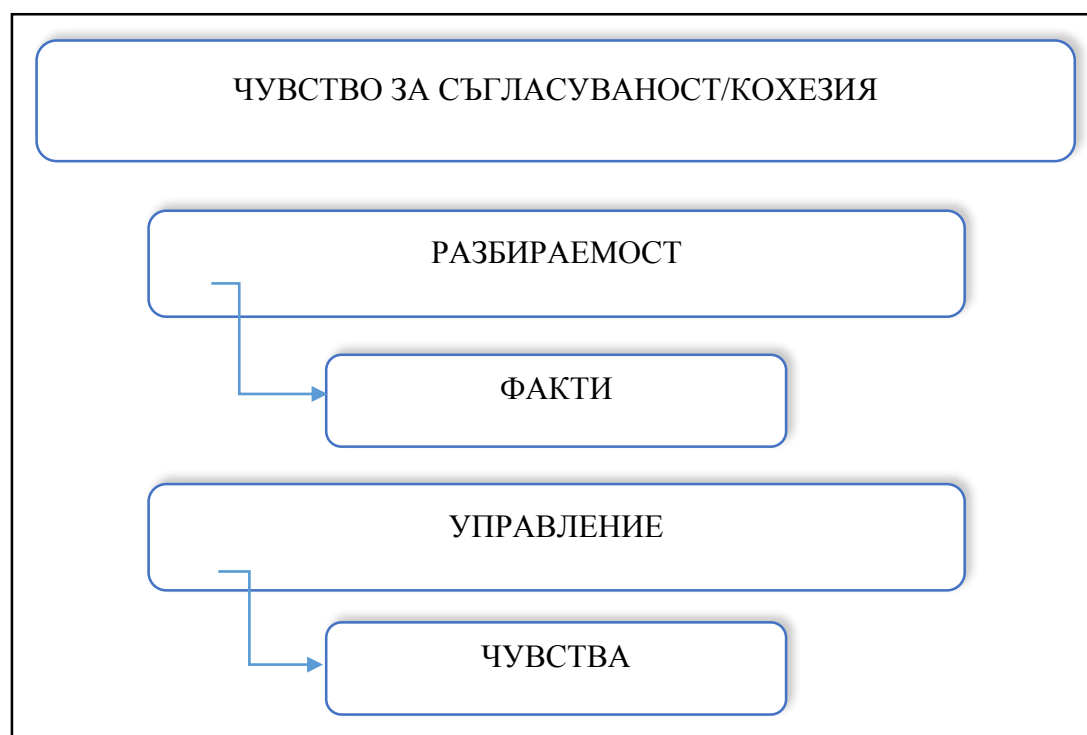
роли се случва, когато участниците са завоювали своето място и започват да поддържат статус и авторитет.

3. Групов договор

Един от елементите на ефективния групов процес е постигането на договор за групова работа още в началото на сформирването на групата. Това съгласие/договорка за работа, която рефлектира върху целите на групата, може да спадне към една от тези четири категории: предварително споразумение, основно, временно или двустранно. При необходимост, правилата на груповия договор могат да бъдат допълнени.

4. Особенности на общуването в групата

Взаимната помощ е ключов момент при социалната работа с група. Използват се няколко начина за получаване на взаимна помощ: според информацията, която участниците разменят за преживяното и следващите стъпки, усещането за заедност в преживяното и в справянето, създаване на кохезия в групата (виж Фигура № 3), диалози, дефиниране на настоящи проблеми и търсене, предлагане на решения за тях, разбиране на проблемите в резултат на външни причини, осъществяване на съвместни стратегии, репетиране на нови умения и навици, за да се стимулира излизането от “транса“ и промяна на нагласата към ново решение и формиране на дълбоко усещане и вяра в „силата на множеството“.

Фигура № 3: Силата на множеството в груповия процес

Социалната работа с група от хора, преживели бедствен стрес, е поливалентна по своята същност - съчетава модели за психично здраве и нов тип социална имплементация в пространство, което дълго време напомня за случилото се. Целта е да се разшири общуването, да протича обмен на начини за справяне в по-широк социален формат, да се укрепват постепенно връзките в общността, за да се подпомогне

възстановяването на цялостната общност, а не само на отделните индивиди като хомогенни, затворени същности.

5. Груповият процес - вариативност на социален дискурс

В речниковият преглед „дискурс“ (латински *discursus* - тичане към/бягане от) често обозначава „писмена или говорима комуникация или дебати“ или „формална дискусия или дебати“⁷. Социалният дискурс е ориентиран в парадигмата на социалните науки и приносът им в разширяването на възможните стратегии за устойчивост, като набор от алтернативни механизми за социално включване в пост-бедствения период. Дискурсът се разглежда като поле, в което посредством говорене се предлагат, дискутират, проиграват чрез процес на участие в социална работа с група, нови стратегии за устойчивост след преживяна криза от хора, споделящи травмата в общностен план.

IV. Резилианс и социална работа с група от хора, преживели кризи

Изграждането на резилианс в социалната работа с група дава огромна възможност да се акцентира върху силните страни и ресурсите на личността, а не на върху проблемите и трудностите. Подобна подкрепяща среда се предоставя чрез участие в група и така резилианс става компонент на стратегиите за справяне, който характеризира тяхната устойчивост във времето. Индивидуалното развитие на резилианс чрез участие в група става резултат, ефект от груповото въздействие, тъй като всеки човек е способен на определена степен на резилианс и силата на множеството по-често увеличава тези способности. Резилиансът в социалната работа с група от лица, преживяващи криза, се интерпретира в дисертационния труд като способност за възстановяване на ресурсите, изработване на нови механизми за справяне и създаване на номинативни символи, по които личността да се ориентира за личните преживяване на кризата и готовността да се търси и намира социална подкрепа.

V. Формиране на стратегии за устойчивост (Sustainability strategies) чрез участие в социална работа с група

Стратегиите за устойчивост могат да се формират успешно чрез включване на хората в помагач процес на социална работа с група. Този групов процес се организира при следване на принципите на системния подход, като се допълват определени аспекти от груповия процес с групово-динамичния подход. Водещ е системният подход, но в полето на коректността се отбелязват отделни постижения, теоретични предпоставки, интерпретационни идеи за груповите роли, техники и упражнения, типични за групово-динамичния подход.

При интерпретацията на базовите научни изследвания в областта на стратегиите за справяне и анализа на емпиричните данни по дисертационното изследване, се дефинират следните стратегии:

1. Стратегии за сигурност - ориентирани към настоящето и близкото бъдеще по отношение на формиране на базови познания за безопасност при бедствия;

⁷ Терминологичен речник по хуманитарни науки. (2007), изд. БАН, с.106, София.

2. Стратегии за спокойствие - свързани с разпознаването и управлението на емоциите, чувствата, поведението и реакциите на тялото и както за себе си, така и за другите значими хора;
3. Стратегии за свързаност - поддържане на съзнателна социална връзка със семейство, близки, приятели, съседни общности, в която живеят;
4. Стратегии за ефикасност - развиване на резиланс към бъдещи травматични събития;
5. Стратегии за надежда - изграждане на духовна устойчивост и вяра в собствените способности за справяне.

В последните години в практиката на оказване на подкрепа при бедствия, задълбочено се доказва смисъла на търсенето на решение след бедствена травма в целенасоченото участие на индивидите в групови процеси, с цел от-реагиране, репетиране и утвърждаване на стратегии за справяне и устойчивост. Това позволява на хората, преживели бедствено събитие, да надградят индивидуалната форма на работа за справяне с травматичната криза чрез включване в социална работа с група, да преживеят групов процес, да съизмерят състоянието си в този определен житейски отрязък и да направят, чрез подкрепата на групата, преход от „транса“ на кризата към решение да променят активно живота си.

Глава трета: ИЗГРАЖДАНЕ НА СТРАТЕГИИ ЗА СПРАВЯНЕ С ПРЕЖИВЕНИ КРИЗИ В ЕМПИРИЧНА ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКА ПЕРСПЕКТИВА

I. Въведение в дизайна на емпиричното изследване

В предходните две глави на дисертационния труд са проследени разбиранята на теоретично равнище за отражението на бедствения стрес върху функционирането на личността, както и за смисъла на психосоциалната подкрепа, оказвана на хората, засегнати от природни бедствия. Представените теоретични основания служат като концептуална рамка при изграждане на дизайна на настоящето емпирично изследване. То е съсредоточено върху разкриването на възможностите на социалната работа в група за подобряване на социалното функциониране на хората, преживели бедствени кризи, чрез изграждане на адекватни стратегии за справяне в тяхната житейска ситуация. Формулираните в увода цел, задачи, обект, предмет и хипотеза се отнасят до цялостното дисертационно проучване и обединяват неговата теоретична и емпирична част. На емпирично равнище изследването се стреми да установи и анализира в практически план промяната в състоянието на хората, преминали през бедствени кризи, преди, по време на и след включване в групов процес на помагане по посока на използваните копинг стратегии. За да се регистрира тази промяна, се правят различни „разрези“ в изследването - съпоставя се самооценката и индивидуалното усещане на всеки от участниците с реално наблюдаемото поведение в груповия процес и след него - в реални ситуации от ежедневието. Специално внимание е отделено на промяната в характера на общуването и взаимоотношенията с близкото обкръжение: в семейството и в местната общност, като показателни за проявяването на конкретни стратегии за справяне. Паралелно с това, изследването търси информация и за отражението на груповата работа върху участниците и чрез техните реакции проверява по индиректен начин потенциала на социалната работа с група като форма на помагане при овладяването на трудни ситуации като природните бедствия.

Цялостният замисъл и дизайн на емпиричното изследване и в частност подборът на методи и инструментариум, са подчинени на необходимостта да се провери валидността на предварително формулираната **хипотеза** в дисертационния труд, а именно: ако хора, преживели кризи, бъдат включени в групов процес за изграждане на стратегии за справяне, то това повишава устойчивостта на връзките в социалната среда и качеството на социалното функциониране на личността.

II. Методи и инструментариум на изследването

Изборът на методи е резултат от предварителен детайлен анализ на теоретични описания и предходни изследвания за възможностите и ограниченията на изследователските методи и тяхната приложимост към целите на конкретното изследване. След направеното проучване използваме комбинация от взаимнодопълващи се методи, които според функционалността им разделихме в две групи: 1) методи за събиране на информация и 2) методи за обработване и анализ на събраната информация.

За всеки от избраните методи е разработен съответен инструментариум, улесняващ практическото приложение на метода.

1. Методи и инструментариум за събиране на информация по изследователския проблем

За нуждите на емпиричното проучване са използвани три взаимно допълващи се методи: рейтинг скали, наблюдение и интервю. За приложението на всеки от тях докторантът като изследовател е разработил собствен инструментариум, съобразен с целите на изследването.

1.1.Рейтинг скали

За нуждите на изследването са използвани 5-степенни рейтинг скали и са конструирани 3 отделни инструмента от типа самооценъчни скали за измерване на различни аспекти на процеса на формиране на стратегии за справяне с преживяното бедствие у участниците в социална работа с група. Самооценъчните скали съдържат реверсивни айтеми и отворени въпроси (за демографската част). Част от айтемите са позитивно формулирани, но с цел избягване на инерцията при отговарянето са вградени и твърдения в негативна форма, оценките по които при обработката се представят чрез реверсирани стойности.

1.1.1. **Скала за самооценка № 1** - инструментът дава представа за равнището на стресови и негативни преживяванията на изследваните лица, преживели травматично събитие преди включването им в групов процес на помагане.

1.1.2. **Скала за самооценка № 2** - инструментът е ориентиран към установяване на удовлетвореността на изследваните лица от участието им в групов процес (социална работа с група) и изследва мнението на същите участници за груповата динамика и работата в групата, към водещия и нивата на удовлетвореност от груповата работа. При подготовката на тази самооценъчна скала е разработена **система от индикатори за измерване удовлетвореността** от участието в груповия процес и съобразно тези индикатори са определени и анализирани резултатите от груповата работа.

1.1.3. **Скала за самооценка № 3** - инструментът е предназначен да изследва промяната в преживяванията на хората след приключване на участието в социална работа с група. Той е ориентиран към измерване на равнището на промяна в психосоциалното благополучие на изследваните лица в резултат на участието им в социална работа в група.

1.2.Наблюдение

Наблюдението като метод е използван във варианта на скрито наблюдение - участниците са наблюдавани в тяхната естествена среда на живот и дейност. Показателите за наблюдение са включени в разработения инструментариум за отразяване на данните от наблюдението - бланка за наблюдение, която съдържа пет секции, насочени към: общуване, грижа за себе си, изразяване на чувства и емоции, грижи за дома, животни и насаждения, готовност или не за включване в общността.

1.3.Интервю

Интервюто има допълващ и уточняващ характер по отношение на информацията, събрана чрез рейтинг скали и относно забелязаните характеристики на поведението по време на наблюденията над участниците. В настоящето изследването е използвано полу-

структурирано интервю. Интервюто съдържа 9 въпроса, отнасящи се до справянето, терсене на подкрепа, физическо и емоционално състояние, срещани трудности и ориентация към бъдещето.

1.4. Фокус група

За целта на настоящия дисертационен труд се проведе фокус-група три месеца след приключване на същинското участие в социална работа с група с едни и същи участници. Проверено е качествено стабилизиране на стратегиите за справяне и тяхното форматиране в устойчиви. Фокус групата се ориентира в провеждането към три основни въпроса, отнасящи се до: промяната, контактите между участниците в същинското изследване след приключването му и какво положително и устойчиво като стратегии те са пренесли в ежедневието си живот.

2. Методи за обработка и анализ на данните

Емпиричните данни са обработени със софтуерния продукт за обработка и анализ на данни IBM SPSS, използвайки метода на едномерния честотен анализ (едномерни разпределения) и корелационен анализ. При обработването на данните от интервютата с изследваните лица е приложен контент анализ, насочен към групиране на често повтарящи се думи в синонимни ядра, показателни за преживяванията на участниците в групите.

При обработката на резултатите от същинското изследване е използван и многомерен анализ, като е търсен рангов коефициент на корелация на Спирмън. Корелацията е интерпретирана като мярка за силата между две променливи, свързани с усещането за сигурност в резултат на груповия процес.

III. Участници - изследвани лица

Целева група на изследването са лица над 18-годишна възраст, които са преживели кризи, породени от природни бедствия: наводнения и земетресения. Извадката се характеризира по следните признаци: възраст, пол и образователна степен. Участниците в изследването са разделени в две групи според етапа на изследването, в който се включват, а именно в пилотната или същинската фаза на изследването. В пилотната фаза участват 110 души от населени места в област Перник, обединени от преживяването на земетресение. В същинския етап на дисертационното изследване участват 276 души, претърпели наводнения в района на град Мизия и с. Ново Паничарево в района на град Приморско.

IV. Етапи и процедура на провеждане на изследването

Емпиричното изследване е планирано и проведено в периода от април 2015г. до ноември 2016г. Започва с разработването на дизайна и инструментариума на изследването и е съсредоточено върху събирането и анализирането на емпирични данни за процеса на изграждане на стратегии за справяне с преживяното бедствие чрез включване на засегнатите лица в процес на социална работа с група. Етапите на провеждането на изследването са:

1. Подготвителен етап - създадена е концептуалната рамка на изследването, определя се обхвата му, дизайна и започва проучване на целевата група по региони. Обособява

се област Перник като място за провеждане на пилотното изследване и се разработват конкретните инструменти за провеждане на изследването. Област Перник е избрана във връзка със силното земетресение през 2012 г., за да се изследват наличието на активни стратегии за справяне и стратегии за устойчивост три години след случилото се.

2. Етап на пилотно изследване - апробира се изследователския инструментариум, участниците работят поэтапно с трите самооценъчни скали: преди участието си в социална работа с група, по време и след последната групова сесия. Сформират се 6 групи за провеждане на пилотното изследване и започва същинската групова работа. Всяка група осъществява по 6 сесии. Въз основа на събраната информация, обработените данни и интерпретацията на резултатите, се разработва нов вариант на самооценъчните скали, които се използва по време на същинското изследване.
3. Етап на същинското изследване - състои се от четири фази на провеждане: структуриране и провеждане на социална работа с група, проследяване на резултатите от груповия процес и обработка на данните. Проведени са наблюдения и интервюта с участниците от град Мизия, с. Крушовица, с. Нивяни и с. Ново Паничарево. Всички хора, включени в същинското изследване са участници в наводнения през 2014г. и осем месеца по-късно те са част от изследователската дейност. От началото на месец януари 2016г. започва реалното провеждане на социална работа с група с хора, преживели кризисни събития. Групите са 18 на брой и са средно с 15 участника от горепосочените населени места. Всяка група има по шест сесии, съобразно програма и подбран пакет техники, упражнения, групови интервенции, съобразени с целите на настоящето изследване. Всеки участник е попълнил трите самооценъчни скала, съобразно тяхното разположение във времето. Три месеца след приключването на същинската групова работа, са проведени фокус групи, за да се анализира устойчивостта на усвоените от участниците стратегии и да се проследи процеса на промяна, настъпил у тях.
4. Аналитичен етап - започва от края на август 2016 година и приключва през април 2017г. Този етап има две основни фази, свързани с обработката и анализа на получените данни.

V. Класификационен модел на процеса на социална работа с група от хора, преживели бедствени кризи

Моделът се основава на методологическата рамка на структурния и класификационен модел на процеса на социална работа с група, създаден от Г. Механджийска и коментиран като част от теоретичната рамка на настоящето изследване в глава втора⁸. Чрез параметрите на този модел се предлага систематично описание на избора си на тип група и организация на процеса при изследователската и практическа работа с хора, засегнати от природни бедствия.

В настоящето емпирично изследване се избира като най-подходящ тип група **групата за взаимна подкрепа**. Това са групи, при които подкрепящата функция на

⁸ по: Механджийска, Г.(2006) Структурен и класификационен модел на процеса на социална работа с група. Годишник на СУ "Св. Кл. Охридски", кн. "Социални дейности", том 98, София.

групата е основна и е свързана с оказване на емоционална подкрепа в трудни за личността моменти, което е особено релевантно при ситуации след бедствия. Изборът на тип група в практическата работа за дисертационното изследване се основава на необходимостта хората, преживели трагични ситуации, да реконструират поведението си чрез възвръщане на вярата си в себе си и в другите. Формирането на стратегии за справяне с кризисните преживявания чрез групите за взаимна подкрепа се разгръща в личностен и в социален аспект, като се акцентира върху силата на малката общност при даване и получаване на групова подкрепа.

Процесът на групова работа се води от квалифициран водещ - специалист по социална работа с група, който е и провеждащият настоящето емпирично изследване.

VI. Анализ на изследователските данни от пилотното изследване

1. Описание на пилотното изследване

Пилотното изследване е проведено в периода от началото на месец юни до края на месец август 2015 г. Планирането и провеждането му са подчинени на две основни цели:

1. Да се апробира конструираният изследователски инструментариум, включващ три самооценъчни скали, като се диференцират трудности при попълването му от страна на участниците и се проследи съдържателната пълнота спрямо набелязаните показатели на изследването.
2. Да се апробира програмата за социална работа с групи от хора, преживели бедствия по отношение на това доколко тя отговаря на потребностите на клиентите и допринася за справяне с предварително дефинирания техен проблем.

1.1. Подбор и обхват на изследваните лица

В пилотното изследване са включени 110 изследвани лица, от населени места в област Перник, които през 2012 г. са преживели силно за България земетресение.

Критериите за подбор на изследваните лица са свързани на първо място със сходство в преживения проблем - в случая земетресение и спазване на принципа за доброволност на участието (след информирано и декларирано съгласие). За нуждите на настоящето изследване е проверено три години след критичното събитие какви стратегии за справяне са формирани, доколко те са устойчиви във времето и какви са потребностите от допълнителна подкрепа за справяне с вторичните ефекти от бедствието. Във връзка с това се провеждат наблюдения и интервюта с потенциалните участници, за да се установи степента на необходимост от включване в групова форма на работа и така да се подберат участници, за които е важно да продължи процеса по създаване на устойчиви стратегии за справяне. По време на интервютата са открити индикатори за „ехо-ефект“ от отминалото критично събитие едновременно на няколко равнища: емоционално, когнитивно, поведенческо и физиологично. Анализът на наблюдаваните и изразени реакции позволява да се диференцират участниците, на които да бъде предложено да се включат в групов процес на помагане.

1.2.Коментар на резултатите от наблюденията и интервюта с целевата група по отношение на стратегиите за справяне и потребността от съпътстваща подкрепа чрез социална работа с група

Наблюденията над поведението на участниците, преживели земетресението в района на гр. Перник три години по-рано, в обичайната им среда на живот показва, че е възвърнат ежедневен ритъм на дейности, типични за малките населени места - грижа за храната, домашните животни и други рутинни дейности. Във външно наблюдаемото поведение липсват прояви на остро напрежение и страх. В невербалния репертоар на поведението се открояват действия, свързани с преживяното: чести озъртания, вслушване в нетипични шумове. В социалните аспекти на поведението е отбелязана категорична промяна - хората рядко се събират заедно и често стоят сами.

При провеждането на интервюта и съпоставянето на данните с тези от наблюденията, се отбелязва разминаване между това, което демонстрират хората и това, което разказват в индивидуален план по време на интервюта. Формират се обобщени изводи на база на четири основни индикатора: емоционални, когнитивни, поведенчески и физически реакции на стрес в дълъг период след бедствие. Въз основа на тях се синтезират синонимни гнезда, които са добър ориентир преди преминаване към групов формат, като чрез честотен анализ на повтаряеми думи – индикатори, се прави контент анализ на информацията, получена от интервюта. Анализът на резултатите показва склонност към изолация като застрашаваща пълното възстановяване и това напълно убеждава изследователя да покани хората към участие в групов процес.

1.3.Описание на процеса на групова работа с изследваните лица

Социалната работа с група от хора, преживели кризисни събития е проведена след специално разработена програма, апробирана по време на пилотното изследване. Основната цел на програмата е свързана с хипотезата и задачите на дисертационния труд. Фокусът е върху изграждането на стратегии за справяне чрез групов процес и развитие на тяхната устойчивост във времето, с насоченост към бъдещето. Всяка група от изследваните е преминала през шест сесии с продължителност по три астрономически часа за всяка групова среща. Преди първата сесия участниците попълват Самооценъчна скала №1 от инструментариума на изследването; по време на трета сесия - в нейния заключителен етап се попълва Самооценъчна скала №2 и след същинското приключване на цялостния групов процес в 6 сесия - работят по Самооценъчна скала №3. Основните теми в отделните сесии са: справянето и механизмите, които участниците сами ползват до този момент; промяната и съпротивите; бъдещето и планирането на последващи стъпки в индивидуален и общностен план; личния опит и ресурси; общото бъдеще новите жизнени цели и перспективи пред личностите и общността. Целта е като части от една система, постепенно всеки участник да разбере и приеме взаимовръзката с другите, като дефинира индивидуалното и общностното развитие. Специално внимание се обръща на стреса и пост-травматичните реакции, за да се преосмисли преживяното и участниците още веднъж да се убедят в личните си способности и умения за справяне. Дискутират се стратегиите за справяне и тяхната устойчивост.

2. Анализ на обобщените резултати от пилотното изследване

Проведените групови сесии с изследваните лица убеждават в значимото влияние на груповия процес върху формирането на устойчиви стратегии за справяне. Доказателствата за постигане на ползността от социална работа с група се състои в практическото приложение на усвоеното в груповия процес и възвръщане на желанието на нов живот, реконструирането на ежедневния бит и прилагане на нови копинг механизми.

Данните от пилотното изследване показват промяната по отношение на състоянията на участниците в групите непосредствено след критичното събитие и след приключване на груповите процеси. В Таблица №1 са представени резултатите преди и в края на осъществените групови сесии:

Таблица № 1: Сравнителна характеристика на ефекта от социалната работа в група върху хора, преживели кризисно събитие - данни от пилотно изследване

Въпрос 1: Моля, оценете колко често сте изпитвали всяко от изречените усещания и преживявания през...	ПРЕДИ					СЛЕД				
	никога	рядко	понякога	често	винаги	никога	рядко	понякога	често	винаги
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
V1.1. Чувствам се изчерпан/а.	10 9.09%	20 18.18%	20 18.18%	60 54.55%	0 0.00%	20 18.18%	46 41.82%	30 27.27%	13 11.82%	1 0.91%
V1.2. Животът ми е безнадежден.	10 9.09%	50 45.45%	30 27.27%	10 9.09%	10 9.09%	55 50.00%	44 40.00%	6 5.45%	3 2.73%	2 1.82%
V1.3. Не изпитвам вече удоволствие от нищо.	10 9.09%	10 9.09%	70 63.64%	10 9.09%	10 9.09%	32 29.09%	64 58.18%	13 11.82%	1 0.91%	0 0.00%
V1.4. Изпитвам отчаяние и тъга.	20 18.18%	20 18.18%	30 27.27%	30 27.27%	10 9.09%	27 24.55%	59 53.64%	23 20.91%	1 0.91%	0 0.00%
V1.5. Чувствам се отчужден/а и неразбран/а от другите хора.	10 9.09%	10 9.09%	30 27.27%	60 54.55%	0 0.00%	23 20.91%	66 60.00%	13 11.82%	7 6.36%	1 0.91%
V1.6. Ставам раздразителен/на в присъствие на много хора.	10 9.09%	10 9.09%	30 27.27%	50 45.45%	10 9.09%	31 28.18%	65 59.09%	10 9.09%	3 2.73%	1 0.91%
V1.7. Чувствам се напрегнат/а без видима причина.	10 9.09%	10 9.09%	60 54.55%	20 18.18%	10 9.09%	51 46.36%	51 46.36%	6 5.45%	1 0.91%	1 0.91%

Функционалността на инструментариума и въведените промени след пилотното изследване се доказва чрез получените конкретни данни в три основни посоки: негативни-позитивни преживявания, смисъла на груповия процес и стратегии за справяне в бъдещето.

2.1. Стратегии за справяне, диференцирани от пилотното изследване

По време на пилотното изследване, ясно се идентифицират пет стратегии за справяне:

1. Съзнателно възвръщане и желание за надграждане на ежедневните дейности.
2. Намаляване на риска от самоизолация и възвръщане към общността.
3. Отвореност към нови житейски преживявания.
4. Усвояване на техники за успокояване и разбиране на собствените и на другите емоции и чувства.
5. Фокусиране върху хубави спомени и надежда за бъдещето.

3. Изводи от пилотното изследване

В резултат на пилотното изследване се идентифицират три основни фактора, оказващи влияние върху успешното формиране на устойчиви стратегии за справяне с преживяното бедствие:

1. Наличието на лични качества, включително ярки, лични идеи, което създава ресурс за справяне и подпомага изграждането на жизнени планове в по-далечна перспектива.
2. Включването на членове от семейството в процеса на справяне - когато има създадени тесни връзки с най-малко един член на семейството, процесът на справяне на улеснява и ускорява.
3. Наличието на механизми на подкрепа в общността - когато участникът е активен член на малка общност, тази общност оказва допълнителна подкрепа и насърчава справянето в индивидуален план.

Ползите от социална работа с група се коренят в силния потенциал на процеса, насочен от индивидуална към социална промяна. Колкото по-рано след критичното събитие хората се насърчават за участие в процес на социална работа с група, толкова по-устойчиви във времето са техните стратегии за справяне и развитието на резилентност към бъдещи негативни и травматизиращи ситуации.

VII. Описание на същинското изследване

1. Участници - изследвани лица

В изследването участват 276 души над 18-годишна възраст от град Мизия и близките населени места (с. Крушовица и с. Нивяни), претърпели голямо наводнение през лятото на 2014 г. и сред населението на с. Ново Паничарево, Приморско, станали жертви на същия тип бедствие през 2014 г. Демографските характеристики на изследваните лица са представени в Таблица № 2.

Таблица № 2: Демографски данни от същинското изследване

Демографско разпределение		
Пол	Абсолютна честота (брой)	Относителна честота (%)
Мъже	142	51.45%
Жени	134	48.55%
Възраст	Абсолютна честота (брой)	Относителна честота (%)
18 - 29 г.	35	12.68%
30 - 39 г.	60	21.74%
40 - 49 г.	72	26.09%
50 - 59 г.	109	39.49%
Образование	Абсолютна честота (брой)	Относителна честота (%)
Начално	33	11.96%
Основно	0	0.00%
Средно	93	33.70%
Полувисше	69	25.00%
Висше	81	29.35%

Населено място	Абсолютна честота (брой)	Относителна честота (%)
Мизия	186	67.39%
Крушовица	30	10.87%
Нивяни	30	10.87%
Ново Паничарево	30	10.87%
ОБЩО	276	100.00%

2. Организация на изследването

Същинското изследване е стартирано 8 месеца след претърпяното бедствие и при проведените наблюдения и интервюта с изследователска цел се установява, че:

- голяма част от хората продължават да живеят във временни подслони, видимо са унили, негативистични в разговорите си;
- част от населението се е върнало към нормалния ритъм на живот, но често поглеждат към руините и грохналите постройки;
- много от хората се движат бавно, сами, не говорят и изражението им показва отчаяние, мъка, недоверие;
- липсата на домашните животни, голяма част от които намират смъртта си по време на наводненията, допълнително влошава ситуацията при зрялата част от населението.

3. Провеждане на групов процес

Осъществен е групов процес, който обхваща между 12-15 човека в 6 груповите сесии, по 3 астрономически часа всяка сесия, разделени равномерно в кратък и динамичен период от време, като за всички групи е използвана универсална програма. В Таблица № 3 са представени обобщени основните направления в процеса на групова работа и очакваните резултати по параметри, засегнати в програмата на групите:

Таблица № 3: Групов процес: направления и очаквани резултати

Практическа помощ	Очаквани резултати
Помощ за идентифициране на най-належащите нужди Помощ за изготвяне на план за действие за изграждане на стратегии за справяне	Изясняване на нуждите Действия в отговор на нуждите
Свързване с другите	
Помощ при достъпа до другите хора Моделирано подкрепящо поведение Помощ при разрешаване на проблеми за получаване/даване на социална подкрепа	Търсенето и даването на подкрепа Включване в активно, целенасочено действие
Информация за справяне	
Дадена базисна информация за реакциите при стрес Предоставени прости техники за релаксация Помощ при загриженост за развитието Работа за негативните емоции – вина/срам	Възприета базисна информация за справяне Ясни стратегии за справяне в семейството Приемане и управление на емоциите Грижа за здравето

Работа за проблемите с прекомерна употреба на субстанции	
Връзки със сътруднически услуги	
Дадени контакти/връзки за допълнителни услуги Идеи за продължителна грижа в общността Дадени нагледни материали	Съзнателно търсене на подкрепа Самопомощ и помощ на другите Активиране на устойчивост към бъдещи кризи

Преминаването през групов процес за по-голямата част от участниците предизвика промяна, показваща пътища от травматичното възприемане на света към значително повишаване на усещането за социално приемане и възможност за възвръщане на благосъстоянието на личността и семействата. Регистрира се ясна взаимовръзка между индивидуалните стратегии за справяне и създаването на общностни такива чрез груповия процес.

VIII. Анализ на резултатите от същинското изследване

1. Интензивност на стресогенните преживявания на участниците преди груповия процес

При свързването на данните от проучванията се констатира възможността за потвърждаване и взаимно допълване на хипотезата, съотнесено към анализи на други автори, работили в областта на справяне с кризисни ситуации.

Скала за самооценка №1 измерва интензивността на стресогенните преживявания преди началото на груповия процес и установява следните резултати:

Таблица № 4: Интензивност на стресогенни преживявания

ИНТЕНЗИВНОСТ НА СТРЕСОГЕННИ ПРЕЖИВЯВАНИЯ		ПРОЦЕНТИ						
N/A		1	2	3	4	5	ТОТАЛ:	
Моля, оценете колко често сте изпитвали всяко от изредените усещания и преживявания през последните три месеца.	1. Чувствам се изчерпан/а.	9.42%	14.86%	21.01%	54.71%	0.00%	100.00%	1 никога
	2. Животът ми е безнадежден.	10.14%	43.12%	27.54%	15.94%	3.26%	100.00%	2 рядко
	3. Не изпитвам вече удоволствие от нищо.	3.26%	10.87%	64.86%	13.77%	7.25%	100.00%	3 понякога
	4. Изпитвам отчаяние и тъга.	13.04%	13.41%	40.94%	27.17%	5.43%	100.00%	4 често
	5. Чувствам се отчужден/а и неразбран/а от другите хора.	3.26%	15.94%	59.42%	20.29%	1.09%	100.00%	5 винаги
	6. Ставам раздранителен/на в присъствие на много хора.	3.26%	13.41%	32.61%	40.58%	10.14%	100.00%	
	7. Чувствам се напрегнат/а без видима причина.	2.17%	4.35%	62.68%	23.91%	6.88%	100.00%	
Моля, оценете колко често сте изпитвали всяко от изредените усещания през последните три месеца.	1. Неща, които преди са ме вълнували, вече ми изглеждат без	5.80%	27.17%	47.46%	11.23%	8.33%	100.00%	1 никога
	2. Всичко в живота ми е глупава заблуда.	17.39%	20.65%	46.01%	11.23%	4.71%	100.00%	2 рядко
	3. Мислите ми блуждаят и са хаотични.	8.70%	29.71%	38.04%	19.93%	3.62%	100.00%	3 понякога
	4. Вземам прибързани решения и действам импулсивно.	4.35%	19.57%	21.38%	50.36%	4.35%	100.00%	4 често
	5. Не ме е грижа за бъдещето, защото всичко е безсмислено.	3.62%	38.04%	8.70%	45.65%	3.99%	100.00%	5 винаги
	6. Струва ми се, че хората имат лоши намерения към мен и то	14.86%	15.22%	21.38%	40.58%	7.97%	100.00%	
Моля, оценете колко често сте имали следните преживявания през последните три месеца.	1. Нещата, с които се захващам, претърпяват неуспех.	12.32%	2.90%	34.06%	37.32%	13.41%	100.00%	1 никога
	2. Влизам в пререкания с най-близките си хора.	1.09%	24.28%	28.26%	43.48%	2.90%	100.00%	2 рядко
	3. Участвам в конфликти с колеги и съседи.	5.43%	18.12%	34.42%	35.14%	6.88%	100.00%	3 понякога
	4. Стръскам се силно при внезапен шум.	10.87%	46.74%	6.88%	33.70%	1.81%	100.00%	4 често
	5. Споделям на близки и приятели, че не съм удовлетворен от	1.45%	57.25%	32.61%	8.70%	0.00%	100.00%	5 винаги
В каква степен полагате усилия за всяко едно от изброените по-долу през последните три месеца?	1. Грижа се за външния си вид, облеклото и хигиената си.	10.14%	19.93%	28.99%	38.41%	2.54%	100.00%	1 липсва
	2. Храня се редовно и правилно.	15.22%	34.06%	15.94%	26.09%	8.70%	100.00%	2 ниска
	3. Спя спокойно.	11.59%	39.49%	38.77%	3.62%	6.52%	100.00%	3 средна
	4. Чувствам се здрав/а и се грижа за здравето си.	8.70%	19.93%	54.35%	6.88%	10.14%	100.00%	4 добра
	5. Движа се редовно; спортувам.	13.04%	17.03%	35.14%	34.78%	0.00%	100.00%	5 много висока
	6. Имам желание да уча нови неща, да посещавам курсове, пр	18.84%	22.10%	29.35%	23.55%	6.16%	100.00%	
	7. Имам успехи в работата си и амбиции.	14.49%	30.43%	30.07%	19.20%	5.80%	100.00%	
	8. Изпитвам удоволствие от живота си и започвам да се забав	13.04%	22.10%	27.17%	19.57%	18.12%	100.00%	

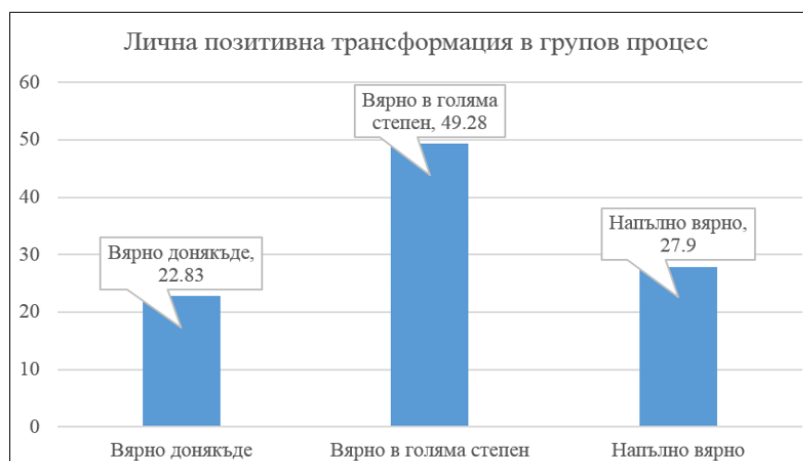
При отчитане на динамиката на взаимоотношенията личност-ситуация-среда, на преден план излизат отрицателните въздействия на стресогенните фактори към процеса на реконструиране на житейския сценарий, продължаващи ефекти на ситуационни характеристики на бедствените случки и наличие на стремеж за ограничаване на негативните влияние, но не достатъчно силен и устойчив при по-голямата част от участниците в изследването.

Три месеца по-късно, част от тях, които притежават съхранена критичност, спонтанно или с минимална подкрепа, започват да се нормализират и балансират с активните функционални вярвания на себе си, другите и светоусещането си. Започват все по-стабилно да разбират и приемат емоциите си, да разделят фантазии от реалност и да мислят за бъдещето: 26,09% полагат грижи за храненето си, 10,14% започват отново да се чувстват здрави, едва 6,52% обаче отбелязват, че спят по-спокойно, но 18,12% вече по-често изпитват удоволствие от живота. За да не спре този процес на възстановяване, са започва процес на социална работа с група, с цел подпомагане на изграждането на стратегии за справяне и развиване на способностите за устойчивост към бъдещи травматизиращи събития.

2. Удовлетвореност на участниците от включването им в групови сесии в контекста на социалната работа с група

Участниците потвърждават хипотезата, че чрез груповата работа се поражда надежда и достойнство, приемане и обединяване, пречистващо освобождаване и солидарност. Те споделят, че възприемат участието си в груповия процес като среда за учене и израстване, взаимни и колективни действия.

Високите стойности на удовлетвореност и наблюденията на място върху ежедневните функциониращи междуличностни взаимовръзки от участниците в една и съща група, показват, че те поддържат отношения и извън групата. Участието им в груповия процес се ситуира като спояващ елемент в общността и задейства общностен механизъм на реконструиране на живота. 59,42% от участниците заявяват, че по време на груповата работа имат възможност да черпят от опита на другите как да се справят, себеоценяват справянето си и 40,58% от тях се чувстват подкрепени и извън групата, като за 35,14% от хората това твърдение е абсолютно валидно. Всички участници отбелязват, че работата в група им дава възможност да видят положителни възможности в неприятното преживяване: 22,83% са отговори с “вярно донякъде”, а 49,28% и 27,90% са избрали отговорите “вярно в голяма степен” и “напълно вярно” (виж Фигура № 4).

Фигура № 4: Лична позитивна трансформация в групов процес

Като се проследява в анализаторски план получените резултати, се обобщават междинните ориентации в стратегиите за справяне чрез участие в групов процес за взаимна подкрепа по следния начин:

Таблица № 5: Сравнение на начина на живот на участниците в групите преди и след кризисното събитие

Преди бедствието	След бедствието
Интересувахме се само от семействата си и личните си проблеми.	Интересува ни какво се случва със съседите, другите хора и може ли да помогнем.
За нас важен беше само най – близкия кръг приятели.	Сега е важно какво се случва в града/селото, как се справят другите хора.
Младите хора сякаш бяха егоистични, не ги забелязвахме.	Младите хора са около нас, помагат много, грижат се. Забелязваме ги.
Клюките, сплетните, привидната хармония бяха част от ежедневието ни.	Клюките се проверяват – ако носят информация, значи не са клюки. Да се разбираме сега е по – важно за повечето от нас, защото се нуждаем от подкрепа.
Не общувахме много.	Общуваме много и по-добре – сякаш искаме да не сме сами.

В процеса на групова работа хората постепенно започват да изграждат резилианс като способност за справяне с бъдещи критични ситуации. Те получават възможност да разберат постъпките на другите и пътя им към справянето (59,42%), да споделят и разбират чуждите преживявания. Това им помага да разберат и своите, да се почувстват по-устойчиви и справящите се след преживените несполуки (36,96%). Често, по време на работа, изследователя задава въпроса: “Как можем да развием способности за справяне с бъдещи негативни преживявания?” и в обобщен формат отговорите се обособяват в следните групи (виж Фигура 5):

Фигура № 5: Способности за справяне

Приема се групата като общност, преживяла бедствие и се наблюдава през изследователския период, че общността бавно придобива нови нива на функциониране след бедствието, насочени към развитие на устойчиви механизми, ориентирани към реконструиране на живота. Структурирането на групите е насочено към адаптация към новите условия, която да подпомогне усъвършенстването на общността. Целта е чрез групата хората да достигнат до позитивен резултат, съотнесен както на индивидуално, така и на общностно равнище. Положителната траектория на развитие на членовете на обществото е видима при внимателно проследяване на резултатите по инструментариума на изследването.

3. Равнище на промяна в психосоциалното благополучие

Приема се, че развитието на стратегиите за справяне и подтикването към създаване на общностен резилианс е комплексна способност хората от едно населено място да развият умения за предвиждане на рискове, за съзнателно взимане на мерки за ограничаване на въздействието на негативните фактори на средата, за прилагане на изработени умения за бързо оцеляване и съвземане, адаптивност и растеж по време на бурни промени. Като се проследява промяната, която настъпва при участниците след социална работа с група, се отбелязва напредък при над 87,68% от тях. Отразените резултати от обработените данни за афективните реакции на хората показват движение от апатия и безразличие към надежда, желание за общуване и вяра в себе си, устойчиво възвръщане към нормално функциониране.

При анализа на резултатите в началото и края на груповия процес като поле на социален дискурс, с цел изграждане на стратегии за справяне, се отбелязва, че те приемат три основни направления:

- Личността може осъзнато да се опита да промени източника на напрежение и травматичен стрес;
- Участниците в груповия процес използват споделянето, груповите техники и изграденото доверие помежду си, за да преразгледат ситуацията, да разберат и реконструират нивата на дистрес и да набележат индивидуални и общностни стратегии за справяне;
- Като комплексни възстановителни фактори се отбелязват социалното приобщаване и социалната подкрепа, които групата създава и което данните доказват. Изключително „оздравяващо“ е осигуряването на първичната социална привързаност, както и емоционалната и първична подкрепа.
- През по-голямата част от времето на груповата работа участниците показват в динамичен план преминаване през класическите стратегии за справяне: отричане, оттегляне, пасивно приемане, прекомерен оптимизъм, избягване или дори магическо мислене.

При обработката и интерпретацията на данните, с които участниците оценяват личностния растеж, приемането на себе си, жизненни цели, автономност и инициативност, усещане за контрол на средата, чувството на свързаност с другите, се открояват следните моменти:

- повишена способност за бързо ориентиране и планиране на решителни действия в ежедневия живот с цел повишаване качеството на живот;
- възможност на всеки участник да мобилизира механизми за решаване на ежедневни житейски проблеми, като споменът от травматичното събитие не е вече спънка за това;
- изразяване на болезнените преживявания в подходяща форма; признаване на болката, без поддаване на негативните емоции;
- развиване на стратегия за превръщане на несигурността в овладяем проблем, като същевременно се разбира и споделя повишената нужда от зависимост, търсене, получаване и използване на социално съдействие и подкрепа;
- ефективно реагиране на промените в средата и осъзнаване на ползата им като формиране на напредък.

Анализът на получените данни доказва, че 87,68% от участниците в социална работа с група за изграждане на ефективни стратегии за справяне след преживяно кризисно събитие вместо пасивно да приемат живота си, развиват устойчивост за разпознаване на стреса породен от събитието.

При анализа на данните на лицата, при които няма голяма промяна след участие в групов процес или поне те не я разбират като полза за себе си, се установи, че за тях груповата работа не е решение, вероятно поради специфика на характерологичните особености, проблеми в групата или общността преди случилото се, както и недоверие в силата на груповата комуникация и създаване на смислово дискурсно социално поле. На тези хора деликатно е препоръчано, при тяхно съгласие, да се обърнат отново към индивидуални форми на подкрепа (работа с терапевт, преминаване през кризисна интервенция, срещи със социалния работник).

Положителната промяна на хората, преживели кризисно събитие, спрямо заобикалящия ги свят (роднини, приятели, близки, познати), споделяне и свободно говорене за чувствата, които изпитват, даване на съвети и други, се постига и чрез спазване на груповите правила. Атмосферата на групова сигурност се рамкира от тях, но това е и условие да бъде ползотворна групата.

Хората, които успяват да преминат през кризата, в резултат на включването в група, променят поведението си в следните насоки:

1. Отворени са: към своя вътрешен свят и към света навън.
2. Ценят искреното изразяване на чувства и това “да бъдеш себе си”.
3. Предпочитат директното общуване “лице в лице”.
4. Стремят се към цялост - интегрират в опита си всичко, което им помага да започнат по нов начин.
5. Демонстрират желание за близост - търсят нови форми на сближаване, на интимност и споделеност.
6. Стремят се към промяна или вярват в смисъла на промяната.
7. Проявяват загриженост към себе си и околните.
8. Търсят връзка с природата.
9. Показват нетърпение и изразяват лична позиция при среща с институции - противопоставят се на бюрокрацията, изпитват нетърпимост към бавното функциониране на отделните служби и смятат, че институциите трябва да са в услуга на хората, а не обратно.
10. Не следват външни авторитети, а правят собствени морални преценки.
11. Не са материалисти - държат на минимума, но повече оценяват взаимовръзките между хората.
12. Преживяват свой личен катарзис, за който говорят на другите.

Три месеца след приключване на изследователската работа, се прави проверка на резултатите чрез сформирани на **фокус групи** в същите населените места. Сформирани са три групи с по 20 човека, при които се проследява отложените ефекти от груповата работа във времето и се установява устойчивост при хората по следните направления: няма силно негативни емоционални реакции и изяви, физическите оплаквания са намалени, няма данни за особени нарушения на когнитивната сфера и в поведенчески план хората отбелязват спокойствие в общуването и намален конфликтен фон. Хората споделят, че най-добрият “урок”, който са “научили” е свързан със способностите да си помагат сами и едни на други постоянно, не само по време на бедствия. Положителните резултати дори и при подобна извадка дават основание да се направи заключението, че ако при тези групи от хора има положителна промяна, то ефектите от нейното социално разпространение са безусловно ефективни за възстановяването на общността.

4. Доминиращи стратегии за справяне при хора, преживели бедствия, формирани чрез социална работа с група

При цялостния анализ на получените данни от изследваните лица се установяват следните пътища и проявления на стратегиите за справяне и устойчивост в ежедневиия живот, посочени в Таблица № 6:

Таблица № 6: Стратегии за справяне и стратегии за устойчивост на изследваните лица, представено в конкретиката на ежедневно функциониране

Критерии	Индикатори	Пътища към стратегии за справяне	Проявления към стратегии за устойчивост
Получаване на материална подкрепа	дом	включване в ремонтване, строеж на ново жилище	работа върху детайлите по новия дом
Социални помощи	материални базови нужди	без излишен срам приемат необходимото за първоначално битово и физиологично оцеляване	умеят да подготвят материали за критични/бедствени ситуации и са в готовност да помагат на други хора при подобни обстоятелства
Нормализиране на ежедневно живот	ежедневна рутина	възвръщане към нормалния бит: семейството е заедно, трудят се, децата са на училище	имат визия за бъдещи семейни планове, образованието на децата си, развитие в професионален план
	социални отношения и обществена ангажираност	чувстват се приети в общността; участват в инициативи на общността, извън кръга на семейството и близките приятели	създават нови приятелства; готови са да доброволчестват; моделират социално ангажирано поведение; преоткриват себеутвърждаването чрез помощ за другите
Психосоциална сигурност	съзнателна промяна	волево и осъзнато работят върху сигурността си	проявяват съзнателна готовност да учат за превенция на кризисни събития – подготовка и помощ при бедствия
Грижа за себе си	грижа за физическото състояние	търсене и приемане на лекарска помощ	здравето става приоритет; включване на активности
	грижа за психичното здраве	приемане на психосоциална подкрепа от професионалист	готовност да овладяват и прилагат грижи за психичното здраве и разбиране на връзката

			му с ефективното социално функциониране
Личностна устойчивост	приемане и разбиране на себе си	ангажираност към преживяното и отговорност към промяна	създаване на устойчива визия за бъдещето; житейски оптимизъм и надежда
Социално приобщаване и подкрепа	семейство и приятели	възстановяване на връзките в семейството и приятелствата	планове за семейството и осъзната готовност за създаване на нови приятелства
Активно справяне	ефективност на справянето	възстановяване на чувството за собствена ефективност; акцент върху позитивни спомени	осъзнато себевъзприемане като продуктивна личност; готовност за нови преживявания с вяра в себе си

Ясно се открояват следните стратегии:

1. Стратегия за решаване на проблеми - формиране и прилагане на нови умения за разрешаване на проблеми.
2. Стратегия за осъзнати способности - развиване на способности за справяне с действителността чрез различни средства и разгръщане на подкрепяща комуникация в междуличностните отношения.
3. Волева стратегия - проява на воля при посрещане на негативните въздействия на средата, по-добра способност за планиране и повече чувство за хумор.
4. Стратегия на социална подкрепа - разгръщане на социална подкрепа в общността като стратегия за развитие на устойчиви способности.
5. Стратегия за приемане - хората, които преминават през групов процес остават по-често и за по-дълго време свързани едни с други и със средата, което им помага да разберат своите и чуждите преживявания.
6. Стратегия на информираност - справянето със стресорите включва както наличието на информация, така и обработването на своите емоции и тези на другите.
7. Стратегия на признаване на случилото се - адаптивните стратегии позволяват на човек да се изправи срещу травматично събитие, като му помагат да използва по-ефективно своите копинг механизми и способности, докато при неадаптивните стратегии е обратното.
8. Стратегия на активно справяне - активното справяне разкрива информация, която улеснява дългосрочната адаптация.

Хората, формирали активни стратегии за справяне по време на дисертационното изследване демонстрират и споделят за по-рядко изпадане в отчаяние при новини за евентуални нови опасности, което се отбелязва и в последвалото наблюдение на живота им след приключване на груповия процес.

Изводи от емпиричното изследване

1. Получените емпирични данни водят до заключението, че предварително формулираната в дисертацията изследователска хипотеза се потвърждава. Включването на хора, преживели кризисни събития, в групов процес на помагане, основан на принципите на социалната работа, оказва позитивно влияние върху изграждането на успешни стратегии за справяне с преживения бедствен стрес.
2. Преобладаваща част (87,68%) от изследваните лица споделят, че в резултат на участието си в групата са придобили увереност и са променили гледната си точка към бъдещето, чувстват се по-спокойни и по-уверени в себе си, вярват в собствените си ресурси, разпознават правилно потребностите си, не се страхуват да говорят за преживяванията си, умеят да изслушват и разбират околните, отчитат повишение на алтруистични прояви и склонност да се помага на другите, не изпитват страх от сблъсък с проблеми и като цяло отчита вяра в собственото си благополучие в бъдещето.
3. Сравнението на емпиричните данни за състоянието на участниците преди и след груповия процес показва, са занижени негативните преживявания и ефекти на пост-травматичния стрес, участниците ги разпознават и владеят техники за разпознаване и справяне с подобни прояви. Демонстрира се готовност да се подпомагат в това направление и други хора и се задвижват механизмите на самопомощ и оказване на помощ в общността.
4. Най-често използваните стратегии за справяне след преживяна бедствена криза са адаптивни - свързани са с активно справяне, приемане на случилото се, активно търсене на информация, получаване, приемане и даване на социална подкрепа, използване на волеви и осъзнати способности и проактивност по отношение на решаване на проблеми. Срещат се и неадаптивни стратегии, като в малък процент от случаите (12,32%) се избират стратегии, свързани с избягване на случилото се, продължаваща изолация и отказ от подкрепа.
5. Установена бе значима зависимост между правилата и сигурността в защитеното пространство на групата, съотнесено към осъзнаване на ползите от груповия процес и възприемането на нови стратегии за справяне; високи са стойностите на корелациите между факторите, свързани с общуването и възвръщане на отговорността към семейството, а оттам и желание за активно включване в живота на общността. От груповата работа най- силно се повлияват участниците, които ясно осъзнават ефекта от продължителните негативни преживявания и това няма висока корелативна стойност по отношение на пол и възраст, а е свързано предимно с добро вглеждане в собствената личност.
6. Участниците са удовлетворени във висока степен от предложената програма за групова работа. Те споделят, че им допадат използваните техники и методи, съобразяването с времето им, подбора на дискуссионните теми и въпроси, времето заедно и позицията на водещия към тях и процеса. По време на фокус групите разказват за опитите и усилията да приложат постигнатото по време на груповите сесии в различни житейски ситуации: семейство, приятели, други страдащи хора, работа, свободно време, занимания във възстановени групи по интереси.

7. Опитът от проведената социална работа с група показва, че групите за взаимна подкрепа са подходящ формат за оказване на съпътстваща подкрепа на хората след преживени бедствени кризи. Груповата работа има най-добър ефект, когато се приложи след като е преминал първоначалния шок от връхлетялото бедствие, осигурена е безопасността на хората, гарантирани са необходимите условия за живот. Тогава може да се премине към отработването на стратегии за справяне, отнасящи се до организиране на живота в бъдеще и възстановяване на връзките в социума.
8. По отношение на методиката на груповата работа най-добри резултати се постигат чрез насърчаване на споделянето и обмяна на личен опит при изграждането на стратегии за справяне. Вербалните техники за групова работа са доминиращи. След тях по честота на употреба и сила на въздействие се нареждат проективните методики, свързани с визуализиране на емоции, преживявания и бъдещи планове. Най-ниска е удовлетвореността на участниците от използването на техники, свързани с писане или писмено излагане на мнение. Това е обяснимо от гледна точка не само на целта и характера на проблема, който се отработва в групата, но и от гледна точка на това, че участниците са с различно ниво на умения за писмено изразяване. Поради това и този тип техники са използвани минимално в груповата работа.
9. Показателно за успеха на груповата работа като форма на помагане е наблюдението на изследователя, че участниците в групата променят своето поведение по посока на поддържане на по-активни връзки с други хора от местната общност, помагат си помежду си и не последно място - трансформират отношението към себе си. Те полагат повече грижи за външния си вид, за своята безопасност, стават взискателни към себе си и околните, към помагашите екипи, представителите на държавната власт, различните институции и служби, ангажирани с дългия възстановителен период.

ОБОБЩЕНИЯ И ИЗВОДИ ОТ ЦЯЛОСТНОТО ТЕОРЕТИКО-ЕМПИРИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ В ДИСЕРТАЦИЯТА

Изграждането на стратегии за справяне при преживяване на бедствени събития е процес, насочен към преструктуриране на опита и мобилизиране на ресурсите на личността за трансформация на жизнените цели и перспективи. Този процес започва с осъзнаване на настъпилата ситуация, с приемането на загубите, откриването на стресора и търсенето на емоционална подкрепа. Теоретичното обосноваване на проблема за оказването на професионална подкрепа на хората, засегнати от природни бедствия, и опитно-изследователската ни работа по прилагането на конкретни интервенции в контекста на социалната работа с група позволяват да се направят следните изводи и обобщения:

1. Включването на хората, преживели бедствен стрес в групи за оказване на взаимна подкрепа е мощен фактор за стимулиране на уменията за справяне с травматичната ситуация. Груповата работа води до подобряване на психичното благополучие чрез намаляване на нивата на безпокойство, оптимизиране на ежедневно функциониране и осигуряване на ефективни стратегии за справяне.
2. Групата функционира като система от елементи (участници) и връзки между тях и осигурява необходимата защитена среда и атмосфера на споделяне и взаимопомощ, необходими за осъзнаване и овладяване на емоционалните преживявания на хората, засегнати от природни бедствия.
3. Опитът от участието в групова форма на социална работа служи като ролеви модел за участниците в групите, който им помага да изградят устойчиви връзки в социалната среда и да подобрят своето социално функциониране.
4. Много важен фактор за успешното справяне с тревожната ситуация на бедствието е изграждането на нов тип връзки с членовете на местната общност, в която протича ежедневието на хората, пострадали от бедствието.
5. В резултат на оказаната целенасочена подкрепа участниците в изследването преобладаващо формират адаптивни стратегии за справяне с преживяното бедствие.
6. При организирането и провеждането на групова работа с хора, преживели бедствени кризи, се наблюдава специфика, отнасяща се до типа на бедствието, културалните особености на населените места, готовността на хората да се включат в предложената групова интервенция и конкретизирането на точния времеви период за започване на социална работа с група. Трудностите са свързани с транспорт на подготвени специалисти, добре създадени и функциониращи връзки с местната власт и директното свързване с уязвимите групи. Необходимо е водещите на групата да бъдат специално обучени как да се провеждат наблюденията, интервюта към пострадалите, как да бъдат поканени хората за включване в социална работа с група, да се развие чувствителността на водещите към спецификата на пост-бедствените

преживявания и готовността на преживелите да формират устойчиви стратегии.

7. Процесът на социална работа с група изисква внимателно планиране и прецизен подбор на методите и техниките за групово взаимодействие. Основен механизъм за личностна промяна в груповия процес е общуването и в частност рефлексията към преживяното и споделянето на личен опит за справяне. В този процес намесата на водещия се оказва ключова - с подкрепящите въпроси и с насочването на груповата работа към осмислянето на собствените ресурси за справяне чрез създаване на атмосфера на сигурност и защитеност, в която може да се разчита на взаимната подкрепа.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В дисертацията се изследва проблемът за изграждане на стратегии за справяне при хора, преживели кризисни събития чрез участие в социална работа с група. Той е разгледан през призмата на теоретичните постановки на хуманистичната психология, системната теория и груповата форма за оказване на помощ и самопомощ в социалната работа. В центъра на вниманието е открояването на спецификата на помагачия процес при хора, пострадали от природни бедствия. В тази връзка са изяснени различни разбирания за стреса, за травматичната криза и за психосоциална подкрепа при бедствия.

В теорията и практиката, свързани с оказване на психосоциална подкрепа на хора, преживели кризисни събития, до момента по-добре разработена е индивидуалната форма на оказване на помощ. В последното десетилетие, при зачестилите природни бедствия, все по-често специалистите от помагачите професии се обръщат към потенциала на груповия процес за оказване на дългосрочна подкрепа на засегнатите в личностен и психологичен план.

Проблемът, който е в основата на дисертационното изследване, се характеризира не само със съдържателна сложност и многоаспектност, а и с висока степен на емоционално ангажиране, както на участниците, така и на помагачите специалисти и на изследователите. Изследователските търсения в дисертационния труд са ориентирани към поведенческите промени у хората, преживели бедствени кризи, свързани с изграждането на устойчиви стратегии за справяне с емоционалното преживяване на промените в житейската им ситуация. Затова при замисъла на цялостното теоретико-емпирично проучване е избран подход, който позволява да се регистрират трансформациите у участниците след включване в работа в група за взаимна подкрепа, а не толкова да се регистрира степента на тревожност и на осъзнаване на бедствените събития. Водеща отправна точка при този подход е открояването на възможностите на социалната работа с група като форма на оказване на съпътстваща подкрепа при преодоляването на стреса и на последиците от бедствието.

За нуждите на дисертационното изследване е разработен инструментариум, който да отчита самооценката на изследваните лица по отношение на преживяванията и ресурсите за справяне в кризисната ситуация преди, по време на и след приключване на груповия процес.

Обобщените и анализирани емпирични резултати потвърждават първоначалното очакване, че след преминаването през процес на социална работа с група хората, преживели кризисни събития, изграждат стратегии за справяне и започват постепенно да ги превръщат в стратегии за устойчивост. Това подпомага възстановяването на общността, съдейства за подобряване на взаимоотношенията и за възвръщане на преживяване на благополучие. Данните категорично показват наличие на позитивна промяна в много голяма част от участниците. Включените в групите лица започват да прилагат осъзнати стратегии на справяне, изграждат по-висока степен на резилианс и се чувстват по-овластени и уверени да взимат решения за организиране на собствения си живот в бъдеще.

Изследването в дисертацията показва и още една важна тенденция - силата на общността и значимото влияние на връзките, които се изграждат в близкото социално обкръжение на хората, преживели бедствени кризи. Устойчиви стратегии за справяне с бедствието се изграждат по-лесно, когато се насърчава помагането между хората в семейството и в общността, в която те живеят. Участието в групова работа, в която целенасочено се създават връзки и отношения на добронамереност, споделяне на чувствата и обмен на начини за справяне, служи като ролеви модел за изграждане на подобни отношения и в малката общност, в която протича ежедневието на хората. Позитивното отношение към другите, желанието за сътрудничество, промененото отношение към самия себе си, към дома и елементите от бита са едни от доминиращите индикатори за промяна в стратегиите за справяне, които се установяват по емпиричен път. Когато хората са заедно, те променят погледа си върху рисковете, създават системни връзки помежду си, постепенно преодоляват дискомфорта да общуват свободно и да бъдат твърде предпазливи в проява на чувствата си. Отношението на групата като цяло променя индивидуалния поглед върху преживяната ситуация, показва на всеки един, че не е сам и не бива да се притеснява от това, което преживява. Така груповият процес променя нагласите на хората за бъдещото социално функциониране. Хората се насърчават да търсят и да откриват отговор на своите потребности и оттам да разширят осъзнаването на общността като реставрираща се формация, в която да продължат живота си по нов начин, използвайки адекватни поведенчески и комуникативни стратегии. В груповия процес индивидите се насочват към приспособяване към промените, разбиране на съпротивите от промяната и противодействие на шока от случилото се.

Заслужава да се отбележи, че груповата форма на помагане в социалната работа има смисъл, ако се комбинира и с други форми на съпътстваща подкрепа. Като имаме предвид тежестта на преживените природни бедствия в социален и в личностен план, много съществена се оказва първичната психосоциална подкрепа непосредствено след настъпването на кризисното събитие, както и предоставянето на сигурна физическа среда, храна, вода и пр., които да гарантират оцеляването на пострадалите. Едва след овладяването на първоначалния шок от бедствието и гарантирането на оцеляването и на базисните нужди за живот започва същинската работа по усвояване на стратегии за справяне с преживяната бедствена криза. При необходимостта да се реагира бързо и с максимален ефект за засегнатите от бедствието, груповата работа не измества индивидуалната подкрепа, но се налага като практика, която „реставрира“ ресурсите на индивидите с цел едновременна подкрепа и на цялата общност.

Анализирането на процесите на изграждането на стратегии за справяне и устойчивостта им във времето си заслужава да продължава да бъде в обхвата на научния интерес на изследователите и на практикуващите специалисти, още повече с настоящите изменения в климатичен план. За съжаление, природните бедствия са непредвидими, появяват се внезапно, а при настъпващите климатични промени учените предполагат, че е възможно те да зачестят в близките години. Това от своя страна прави още по-значима ролята на специалистите, оказващи психосоциална подкрепа. Обосноваването на програми за подпомагане на хората, преживяващи бедствени кризи, може да се определи като важно изследователско и приложно поле за социалната работа и в бъдеще.

СПИСЪК С ПРИНОСИТЕ НА ДОКТОРАНТА

1. В теоретичен план е разширено разбирането за социалнопсихологическите аспекти на природните бедствия и съпровождащите ги бедствен стрес и бедствена криза. Задълбочена е интерпретацията на процеса на помагане и оказване на психосоциална подкрепа на хора след преживяно природно бедствие в контекста на социалната работа.
2. Понятия като резилианс, стратегии за справяне и стратегии за устойчивост са изяснени чрез тяхното специфично проявление в помагачия процес на групова работа с хора, преживели бедствени кризи, чрез което е обогатен терминологичният апарат в сферата на социалната работа с група.
3. За първи път в български контекст в полето на социалната работа емпирично са установени и описани стратегии за справяне с преживени кризи, породени от природни бедствия. Тези стратегии са изведени по иновативен начин, който съчетава възприетия модел на общуване при социална работа с група с трансформирането на жизнените цели и активирането на връзките с хората в местната общност.
4. Обоснована, апробирана и приложена е методика за работа с група за взаимна подкрепа, която включва собствена програма и начин на водене на груповия процес, който стимулира изграждането на устойчиви стратегии за справяне при хора, преминали през бедствен стрес.
5. На практическо равнище е конкретизирана и обогатена практиката на социалната работа с група, като е описан и анализиран опит от помагачо взаимодействие с хора, преживели бедствени кризи, в процеса на тяхното естествено социално функциониране - близо до дома, включено в тяхното ежедневие и общуване с най-близките им хора в общността. Разработените аспекти на процеса на социална работа с група имат висока приложна стойност и могат да се използват в бъдещата работа на социални работници, както и на други специалисти и организации, които се занимават с оказване на психосоциална подкрепа след преживян бедствен стрес.

СПИСЪК С ПУБЛИКАЦИИТЕ

1. Илиева, Х. (2017). *Студия „Социален дискурс на стратегите за справяне и устойчивост при травматични събития в контекста на социалната работа“*, Годишник на СУ по Социална работа, Том 110, София.
2. Илиева, Х. (2016). *Изследване на ефектите от социалната работа с групи от хора, преживели кризи*. Е-издание на МУ, Сборник доклади, с. 216-226. Плевен.
3. Илиева, Х. (2016). *Социална работа с група при хора, преживели кризисни събития: от „транса“ към „решението“*. Е-списание, 22-38, година IV, брой 1, София.
4. Илиева, Х. (2016). Наръчник *„Първа психологична помощ и психосоциална подкрепа при бедствен стрес“*, Издание на Български Червен кръст, София.
5. Илиева, Х. (2015). *Същност и приложни аспекти на процеса на резиланс при социална работа с група*, Издание на БАН, Институт за изследване на населението и човека (приета за печат ISSN 2367-4563), София.